

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 6, p. 17-25, December 2012

16. YÜZYILDA SAFEVİ DEVLETİ'NDE ETKİLİ OLAN DÖRT TÜRKMEN AŞİRETİ

*FOUR EFFECTIVE TURKMEN TRIBES OF SAFAVID STATE IN THE 16TH
CENTURY*

Yrd. Doç. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü

Abstract

Sheikh Haydar's son Ismail founded the Safavid Empire by defeating the ruler of Aq Qoyunlu in Tabriz in 1501. Safavid Empire was the longest-lived state which was founded in Iran during the Islamic period. After the foundation, Safavid Empire began to struggle with the Ottoman Empire in the west and Uzbeks in the east. Because, Safavid Empire has found itself in two Sunni world immediately after the establishment. In this struggle, Shah Ismail wanted to remove turmoil by sending his disciples through the territory of the Ottoman Empire in Anatolia. He also knew that the trends of Turkmen tribes of Anatolia comes from the time of his ancestors. Eventually, Safavid Empire was established by the Anatolian Turkish tribes. In so much that the sustaining element of the state has been the Turks. But when the Turkmen tribes began to fight each other to dominate the state, the central authority of the Safavid Empire weakened. Until the Shah Abbas's reforms in the army and the state, the Qizilbash Turkmen tribes kept their positions in the administration of the Safavid Empire. The most effective Turkmen tribes in this period were Turkmen, Tekelu, Shamlu and Ustacalu tribes. In this article, we will try to explain the activities of these tribes.

Key words: *Iran, Safavid Empire, Qizilbash, Turk (Turkmen), Tribe*

Öz

1501 yılında Şeyh Haydar'ın oğlu İsmail, Ak Koyunlu hükümdarı Elvend'i yenerek Tebriz'de Safevi Devleti'ni kurmuştur. Bu devlet, İslâm devrinde İran'da kurulmuş olan devletlerin en uzun

ömürlüsü olmuştur. Safevi Devleti, kurulduktan sonra hem Osmanlı Devleti hem de Özbeklerle mücadelelere başlamıştır. Zira Safevi Devleti kurulur kurulmaz kendini iki Sünni dünya arasında bulmuştu. Bu mücadeleler sırasında Şah İsmail, Anadolu'ya gönderdiği müritleri vasıtasıyla Osmanlı Devleti topraklarında kargaşa çıkartmak istemiştir. Zira Anadolu'daki Türkmen aşiretlerin, kendisinin de içinden çıktığı Safeviye Tarikatı'na ataları zamanından beri eğilimleri olduğunu biliyordu. Dolayısıyla Safevi Devleti'ni kuran ve yönetim mekanizmasının omurgasını oluşturan topluluk, tamamen Türk olup aynı zamanda Anadolu idi. Böylece devleti ayakta tutan unsur Türkler (Türkmen aşiretleri) olmuştur. Şah Abbas'ın reformlarına kadar bu Kızılbaş Türkmen aşiretleri devlet teşkilatında ve orduda yönetimi ellerinde tutmuşlardır. Türkmen aşiretleri, İran coğrafyasına dağılarak Türkçe ve Türk kültürünün etkisini genişletmişlerdir. Türkmen emirlerinin eyalet valiliklerini ellerinde tutmaları ve kendi aşiretlerini yanlarında bulundurmaları sayesinde İran coğrafyası adeta bir Türk coğrafyası görünümü arz etmiştir. Fakat bu aşiretlerin olumlu etkilerinin yanında, devletteki hâkim pozisyonlarını korumak için giriştikleri acımasız mücadeleler gibi olumsuz etkileri de görülmüştür. Hatta bu mücadeleler çoğu zaman merkezi devlet otoritesini sarsan boyutlara ulaşmıştır. 16. Yüzyılda bu aşiretlerin en etkili olanları Türkmen, Tekelü, Şamlu ve Ustacalu oymakları olmuştur. Biz, bu makalede işte bu aşiretlerin faaliyetlerini anlatmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İran, Safevi Devleti, Kızılbaş, Türk (Türkmen), Aşiret (Oymak)

Giriş

Adını Erdebilde'ki Safeviyye tarikatının kurucusu Şeyh Safiyüddin'den alan Safevi Devleti, 16. yüzyılın başında Rumlu, Şamlu, Tekelü, Ustacalu, Dulkadirli, Afşar, Kaçar, Bayburtlu ve Varsak gibi ekseriyeti Anadolu'dan İran'a giden Türk boylarının desteği ile Şah İsmail tarafından kurulmuştur.¹ Daha İsmail, Tebriz'de şahlık tahtına oturmadan evvel Erzincan'da iken yanına Ustacalu, Şamlu, Tekelü, Rumlu, Zülkadir, Afşar ve Kaçar Türklerinden oluşan 7000 kişilik bir müritler topluluğu ona iltihak etmişti.² Hatta Abdi Bek, İsmail Anadolu'da iken etrafında toplanan Türk oymaklarına mensup kişilerin toplamının 12.000 kişiyi bulduğunu söylemektedir.³ Neticede devleti kuran ve bir asırdan fazla bir zaman kurucusunu besleyen kesim Anadolu Türkleri oluyordu.⁴

Safevilerin siyasi ve askeri alanlarda Türk göçebe unsurlarına ve onların kültürlerine istinat etmeleri, Anadolu'daki Türk aşiretlerinin İran'a gitmelerini teşvik etmiştir.⁵ Böylece Safevi Devleti'nin kuruluşuna destek veren ve Safevi şahlarının hizmetine giren Türkmen aşiretleri, daha sonra devletin önemli kadrolarına yerleşmişlerdi. Zira Safevi Devleti, askerî gücünü hareket kabiliyeti yüksek ve iyi birer süvari olan Türkmenlerden alıyordu. Hatta eyalet valileri bile Türkmen emirlerinden seçilir olmuştu. Türkmen emirlerinin bu şekilde devlet yönetimindeki ağırlıkları, Şah Abbas'ın reformlarına kadar bu şekilde devam etmiştir.

¹ Abdulhâluk Çay, "Safaviler-Avşarlar-Kaçarlar", **Tarihte Türk Devletleri**, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1987, c. 2, s. 565

² Yahya bin Abdüllatif Kazvinî, **Kitâb-ı Lübbü't-Tevârih**, İntişârât-ı Bünyâd ve Gûyâ, 1363, s. 392

³ Abdi Bek Şirâzî, **Tekmiletü'l Ahbâr**, Yayına Hazırlayan: A. Nevâi, Neşr-i Ney, Tahran, 1329, 38

⁴ Faruk Sümer, "Safevi Tarihi İle İlgili İncelemeler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Aralık 1990, Sayı: 69, s. 10

⁵ Faruk Demirtaş, "Bozulus Hakkında", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1949, Sayı 1, s. 7, s. 38

Safevi Devleti'nin kuruluşundan sonra Şamlu ve Ustacalu aşiretlerinin etkinlikleri fazlayken daha sonraları Tekelü ve Türkmenlerin ağırlıkları hissedilmeye başlanmıştı. Fakat 1587-1629 yılları arasında saltanatta olan Şah Abbasla birlikte Tekelülere ağır darbeler indirildiğinden ayrıca kendisini Herat'ta koruyan aşiretin Şamlu ve onun Kazvin'de tahta çıkmasını temin eden kişinin Ustacalu aşiretinden olması hasebiyle Şamlu ve Ustacalular tekrar ağırlık kazanmaya başlamışlardır. İskender Bey Türkmen'in kaleme aldığı Târih-i Alem Âra-yi Abbasi adlı eserin son kısmında yer alan listede de Şamlu yedi emir, Ustacalu üç emir ve Türkmen aşiretlerinden iki emir sayılırken Tekelü aşiretine mensup hiçbir emirden söz edilmemektedir.⁶

Şamlu ve Ustacalu aşiretlerinin sayıca daha kalabalık olmaları şüphesiz etkinlerini artırıyordu. Zira bu aşiretler Şahların yakın çevresinde olup devletin yönetim kademelerinde rol alıyorlardı. Zaten Safevi tarihini genelde Türkmen aşiretlerinin hakimiyet kurma mücadelesi şeklinde ele alsak pek yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Tabii olarak bu kavgalar devletin otoritesini sarsıyor ve dış güçlerin istilalarına maruz kalınmasına sebebiyet veriyordu.

Türkmen aşiretleri devlette kurmak istedikleri hakimiyet mücadelelerinin yanında Safevi Mirzaları arasındaki saltanat kavgalarına da karışıyorlardı. Devamlı suretle bir Safevi şehzadesinin bulundurulmasına dikkat edilen Horasan'da Şamlu-Ustacalu ittifakı kurulurken; merkezde de Tekelü-Türkmen ittifakı oluşuyordu. Bunun en tipik örneğini Safevi hükümdarı Şah Abbas'ın tahta geçiş sürecinde görebilmekteyiz. Sonuç olarak, özellikle Tekelü-Türkmen ile Şamlu-Ustacalu mücadelesi sebebiyle Safevi ülkesinde hayli kargaşalık yaşanmıştı.

Safevi ülkesindeki Türkmen aşiretlerinden Batılı seyyahlar bahsetmektedirler. Onların verdiği malumat genelde siyasi faaliyetlerden ziyade sosyal hayatla ilgili bilgilerdir. Örneğin Şah İsmail'in huzuruna gitmek üzere 1523 tarihinde Hürmüz'den yola çıkan Tenreiro, Lâr bölgesinden kuzeye giderken gördüğü Kızılbaş Türkmen aşiretleri hakkında şunları söylemektedir: "*Hayatları küçük baş hayvan ve at yetiştirmekle geçiyor. Her zaman çadırlarıyla dolaşıyorlar. Yetiştirdikleri iyi at ve kısraklarla geziyorlar. Ok, kalkan, mızrak ve kılıçları var. Yaz ve kış her zaman göçüyorlar. Şah'ın tüm arazi ve dağlarında bunlar var. Safevi rejimine bağlılar. Türkçe konuşuyorlar ve kırmızı başlık takıyorlar.*"⁷ Portekizli seyyahın bize ulaşan bu bilgileri, Safevi ülkesindeki Türkmen aşiretlerin genel karakteri ve sosyal hayatlarını ortaya koyan güzel bir örnektir.

Safevi Devleti ve Türkmen aşiretleri hakkındaki bu kısa izahattan sonra bildirimizin konusunu teşkil eden Tekelü, Türkmen, Şamlu ve Ustacalu aşiretler hakkında bilgilerimizi anlatmaya geçebiliriz.

Tekelü [Tekeli]

Tekelü boyu, esas itibari ile Teke denilen Antalya bölgesi Türklerinden olup aralarında Hamîd İli [Isparta-Burdur bölgesi] ve Menteşe İli [Muğla vilayeti] halkından da kimseler vardı. Teke ve Hamid İli, Anadolu'dan Safevi ülkesine (Erdebil Tekkesi'ne) yoğun göçlerin yaşandığı bir bölgeydi. Bu sebeple Osmanlı Devleti, Safevi ülkesine yapılan yoğun göçlerin

⁶ İskender Bey Türkmen, *Târih-i Âlem Âra-yi Abbasi*, Haz. İrec Afşar, Müessesese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran, 1387, s. 1084-1087

⁷ Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 33-36

önüne geçmek için bu topraklarda yaşayan Türkmenleri zorunlu göçe tâbi tutmayı ve Uç beylerine emirler yazarak Sûfilerin sınırdan geçirilmemelerini kararlaştırmıştı.⁸

Doğu Anadolu'da iken Şah İsmail'in hizmetine giren ve Safevi Devleti'nin kuruluşunda mühim bir rol alan Tekelü boyu, 1510/1511 yılında Şah Kulu Baba isyanı sebebiyle 15.000 kişinin Anadolu'dan İran'a göçmesi neticesinde bir hayli kuvvet kazanmıştır. Öyle ki Şah İsmail zamanında bu boydan kimseler mühürdarlık, emirlik v.s. önemli hizmetlerde bulunmuştur.⁹

Tekelü sipahileri daha 1500'de II Bayezid devrinde Erdebil'i ziyarete gitmişti. Bu bölge halkı zaten Erdebil şeyhlerine bağlıydı. Zaten Safevi hükümdarı Şah İsmail -Hoca Sadeddin Efendi'nin ifadesi ile "*Erdebil oğlu*"- kendisine taraf olanların ülkesine gelmelerini umuyordu.¹⁰ Beklenildiği gibi Tekelüler, 1510'da -yukarıda değinildiği gibi- tımarlarının (dirliklerinin) ellerinden alınmasını bahane ederek Şah İsmail'e meyletmişlerdir.¹¹

Şah İsmail kendisine sığınan Türkmenlere her zaman iyi muamelede bulunmuyordu. Örneğin, Tekelü Türkmenleri, Osmanlı ordusunun takibinden kaçarken Erzincan'da hacca giden bir Tebriz kervanına saldırmış ve Şeyh İbrahim Şebustârî ile oğlunu katletmişlerdi.¹² Bu sebeple Şah İsmail tarafından hakârete maruz kalan Tekelülerden bir kısmı Tebriz sokaklarında süründürülürken bir kısmını da Safevi ordusunun çeşitli bölümlerine dağıtmıştı.¹³

Safevilerin ilk dönemlerinde Tekelülere mensup önemli vazifelerde bulunan beyler arasında Yeğen Bek, Saru Ali Mühürdar, Çuha Sultan ve oğlu Şah Kubad, Ali Sultan, Gâzi Han ile Muhammed Han Şerefeddin Oğlu sayılabilir.¹⁴

Şah Tahmasb (1524-1576) devri, Türkmen aşiretleri arasındaki mücadelelerin en yoğun yaşandığı devirlerden biri olmuştu. Örneğin 1526 yılında Ustacalu Köpek Sultan, Tekelü aşiretiyle savaşa tutuşarak Tekelülerden Karaca Sultan ve Burun Sultan'ı öldürür. Daha sonra da buna mukabil olarak Tekelü taifesi Ustacalulara karşı saldırıya geçmiştir.¹⁵

Şah İsmail'den sonra genç yaşta tahta oturan Şah Tahmasp, 1530/1531 yılındaki Tekelü ayaklanmasını (Tekelü Âfeti) bastırıp hakimiyeti ele almaya kadar ülkede Ustacalu, Tekelü ve Şamlu taifeleri etkili olmuşlardı.¹⁶

İskender Bey Türkmen, Tekelülerin Şah Tahmasp zamanında Safevi Devleti'nden yüz çevirip muhalefete başlayarak Kanuni Sultan Süleyman'ın ülkesine gittiklerini söylemektedir.¹⁷ Tekelülerin Şah Tahmasb devrinde kargaşalıklar çıkardığı bilinmekle birlikte

⁸ Hoca Sadeddin Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, Yayına Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979, c. 3, s. 346

⁹ Faruk Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 46

¹⁰ Hoca Sadeddin Efendi, **a.g.e.**, s. 346

¹¹ Şehabeddin Tekindağ, "Teke-Eli", **İslâm Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, c. 12/1, s. 126

¹² İdrîs-i Bidlîsî, **Selim Şah-nâme**, Yayına Hazırlayan: Hicabi Kırlangıç, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 88-89

¹³ Şehabeddin Tekindağ, **a.g.m.**, s. 127

¹⁴ Anonim, **Târih-i Kızılbaşân**, Yayına Hazırlayan: Mir Hâşim Muhaddis, İntişarât-ı Behnam, s. 27-29

¹⁵ Şah Tahmasb, **Tezkire-i Şah Tahmasb**, Çeviri: Hicabi Kırlangıç, Ankara Yayınları, 2001, s. 21-22

¹⁶ Richard Tapper, **İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler**, Çev: F. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 89

¹⁷ İskender Bey Türkmen, **a.g.e.**, s. 529

bu bilginin abartılı olduğu aşıkardır. Zira Şah Tahmasb zamanında Hemedan Hakimi olarak Karaca Sultan-ı Tekelü görünmektedir.¹⁸

Veliaht Hamza Mirza, 1584 yılında Azerbaycan Valisi Türkmen Emir Han'ı görevden uzaklaştırınca rahatsızlık ortaya çıkmıştı. Nihayet Tekelüler, Türkmenlerle ittifak halinde Hamza Mirza kumandasındaki Ustacalu-Şamlu birliklerine karşı mücadele etmişler ve daha sonra perişan bir halde dağılmışlardır.¹⁹ Bu olaydan bir müddet sonra 1586 yılında Hamza Mirza'nın vefatının ardından Horasan merkezli Ustacalu-Şamlu ittifakı, Herat'ta ikamet eden Abbas Mirza'yı desteklemeye başlayınca karşılarında merkezde yer alan Tekelü-Türkmen bloğunu bulmuşlardır. Tabii zafer yine Ustacalu Murşit Kulu Han ve Şamlu Ali Kulu Han tarafından himaye edilen Abbas Mirza'dan yana olacak ve 1587 yılında Kazvin'de Safevi tahtına oturacaktır.

Tekelüler, Şah Abbas zamanında 1596/1597 yılında öldürücü bir darbe yemişlerdir.²⁰ Kendilerine vazife verilmemesinden şikayetçi olan Tekelülerin görüldükleri yerde katledilmesini emreden Şah Abbas, bu işi Hemedan Beylerbeyi Kürt Çekeni Hasan Ali Han'a yaptırmış ve bu esnada çoğu Hemedan bölgesinde olan Tekelüleri öldürtmüştür.²¹ Sağ kalabilen Tekelüler de Mugan civarında perakende olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Türkmen

Safevi devri Türk boyları tarihinde “*Türkmen*” mefhumu, Ak Koyunlu ülkesinin iki mühim oymağı Musullu ve Pürneklerin²² Safevi hizmetindeki kollarını ifade etmektedir. Aynı devirde bunların bir kısmı da Türkiye’de yaşıyordu. Şah İsmail’in annesi Âlemşah Begüm ve baba annesi Hadice Begim, Ak Koyunlu hanedanına mensup idiler. Şah İsmail’in eşi Tâclu Hanım da Musullu [Türkmen] beylerinden birinin kızı idi. Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu uluslarına mensup oymaklar, Safevi Devleti’nin kuruluşundan sonra bu devletin hizmetine girmişler ve içlerinden kıymetli emirler çıkmıştır.²³

1599 tarihinde Avrupalı devletlerle çeşitli temaslar için gönderilen Safevi sefâret heyetinde kâtip olarak yer alan Oruç Bey Bayat, yazdığı seyahatnamesinde Safevilerdeki Türkmen aşiretleriyle ilgisi son derece kıymetli bilgiler vermektedir. Burada, ordu komutanlarının Türkmenlerden çıktığını çünkü onların büyük askerler olduğunu ve Safevi Hanedanı ile evlilik yoluyla rabita kurduklarını söylemektedir. Örnek olarak da Şah Tahmasp’ın bir Türkmen kızıyla evlendiğini yazmaktadır.²⁴

¹⁸ **Tezkire-i Şah Tahmasb**, s. 20

¹⁹ Faruk Sümer, **a.g.e.**, s.169

²⁰ İskender Bey Türkmen, **a.g.e.**, s. 529-530

²¹ Faruk Sümer, **a.g.e.**, s. 169

²² Musullu ve Pürnek oymakları, Ak Koyunluları oluşturan aşiretlerden başlıcaları olup, Musullular Ak Koyunlu ordusunun sol kanadının reis aşiretini ve Pürnekler de sağ kanadın reis aşiretini meydana getiriyorlardı. Ayrıca Pürnekler, Ak Koyunlu hükümdar ailesinden kız almış tek aşiret idi. Adı geçen bu oymaklar Safevi çağında Türkmen adı altında devlette kendilerine yer bulmuşlardır. Bkz. İlhan Erdem, “Ak Koyunlu Devletini Meydana Getiren Aşiretler”, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, VI, İzmir 1991, s. 257, 261

²³ Faruk Sümer, **a.g.e.**, s.101

²⁴ Oruç Bey Bayat, **Don Juan Of Persia: A Shi'ah Catholic (1560-1604)**, Çev: G. Le Strange, Great Britain, 1926, s. 45

Şamlu

Şamlular, yazın Sivas'ın güneyindeki Uzun Yayla'da kışın Halep-Ayntab [Gaziantep] arasında yaşayan ve Osmanlı devrinde Halep Türkmenleri denilen oymakların umumi adıdır. Bu isim Safevilerden önce de Anadolu'da kullanılıyordu. Şamlular, Şeyh Cüneyt'ten beri Erdebil tekkesinin eski müritleri idiler. Şeyh Haydar'ın da en başta gelen halifelerinden Hüseyin Bek, Şamlu boyuna mensup idi. Safevi Devleti kurulunca bu boya mensup kişiler, emirlik, lalalık, emir-i ümeralık v.s. önemli görevler üstlenmişlerdi.²⁵

16. yüzyılın sonunda yazılan anonim bir Safevi kaynağı olan Târih-i Kızılbaşân adlı eserde Şamlu aşiretinin Halep, Tarsus ve Bilâd-ı Şam'da yaşadıkları ve Şah İsmail'in hizmetine girip Safevi ülkesindeki büyük oymakların arasına katıldıkları yazmaktadır.²⁶

Şah İsmail devrinde H. 915 [M.1509/1510] yılında Kazvin ve Rey Sahibi Abdal Bek azledilerek yerine Şamlu oymağından Zeynel Han getirilmiştir.²⁷

Şah Tahmasp (1524-1576) zamanında Şamlular önemli mevkileri ellerinde tutuyorlardı. Şah'ın kardeşi Sam Mirza'nın lalası Şamlu Durmuş Han iken o vefat edince yerine yine Şamlu oymağından Hüseyin Han atanmıştı.²⁸

Şah Abbas (1587-1629), Ustacalu ve Tekelülere reva gördüğü sert muameleleri Şamlu beylerine göstermemiş, onları daima korumuş ve önemli görevlere getirmiştir. Tabii bunda en büyük âmil, Herat'ta kendisini çocukluğunda koruyan ve büyüten ailenin Şamlulardan olmasıdır.

Oruç Bey Bayat, Şamlu aşireti hakkında "*onlar tıpkı İspanya'daki büyük müşavirler gibidirler ve onların aileleri bu görevi hep tutmuşlardır*" demektedirler. Bu bilgiden Safevi Şahlarının saraylarında Şamluların saray teşrifatçılığı v.s. önemli mevkileri tuttıkları anlaşılabilir.

Ustacalu

Ustacalu boyu, Sivas-Amasya-Tokat bölgesinde yaşayan ve bazı oymakları Kırşehir'e kadar yayılan Ulu Yörük Türkmenleri adlı büyük topluluğa mensup idi. Aşiret adını Ustaca adlı bir şahıstan alıyordu. Safevi ülkesinde yaşayan Ustacalular, 1500 yılında Erzincan'da buyruğundaki iki yüz atlı ile Şah İsmail'in katına gelen Mirza Bek oğlu Muhammed Bek Ustaca'nın neslindedir.²⁹

Ustacalu aşireti, Şeyh Cüneyt ve Şeyh Haydar'ın müritlerinin mühim bir kısmını teşkil ettiklerinden³⁰ Safevi Devleti'nin kuruluşunda mühim vazifeler almışlar ve daha sonra da devlet kademesinde etkili olmuşlardır.

16. yüzyılda Safevi ülkesinde etkili olan Ustacalu beyleri arasında Han Muhammed, Emirü'l-Ümera Çayan Sultan, Abdullah Han, Menteşe Sultan, Bedir Han, Şah Kulu Sultan, Sadreddin Han, Kirman Hakimi Ahmet Sultan Sofu Oğlu, Şah Kulu Sultan Yeğen, Murat Han, Piri Bek, Allah Kulu Sultan, Temir [Demir] Han sayılabilir.³¹

Şah İsmail devrinde, 1514 yılında Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim'in Safevi ülkesine doğru hareket ettiği esnada Diyarbakır ve Azerbaycan ordusu ile birlikte Safevi

²⁵ Faruk Sümer, **a.g.e.**, s. 47

²⁶ **Târih-i Kızılbaşân**, s. 8

²⁷ Yahya bin Abdüllatif Kazvinî, **a.g.e.**, s. 407

²⁸ **Tezkire-i Şah Tahmasb**, s. 19-20

²⁹ Faruk Sümer, **a.g.e.**, s. 44

³⁰ Faruk Sümer, **a.g.e.**, s. 44

³¹ **Târih-i Kızılbaşân**, s. 45-49

ordusuna katılması emredilen başarılı komutanlardan biri Ustacalu oymağından Muhammed Han idi.³²

Genelde birlikte hareket eden Ustacalu ve Şamlu aşiretleri Çaldıran Savaşı öncesi çatışma halinde oldukları gibi Şah Tahmasp'ın ölümü arifesinde çıkan taht mücadelesinde de ayrı düşmüşlerdir. Ustacalu emirleri Haydar Mirza'yı desteklerken Şamlu aşireti İsmail Mirza'yı desteklemiştir. Bir müddet sonra 1578 yılında Muhammed Hüdabende tahta çıkınca yine aşiretler arasında saflar belirmiş, Türkmen ve Tekelü emirleri Şah'ın yanında yer alırken rakipleri Şamlu ve Ustacalular veliaht tayin edilen Hamza Mirza'nın yanında saf tutmuşlardır.³³

Ustacalu aşireti, Şah Abbas devrine kadar Erdebil-Şirvan bölgesinde mutlak hakim durumunda idi. 1580'den itibaren oymaklarına Çakırlı ve Karamanlılar katılmıştır.³⁴

Ustacalu Mürşit Kulu Han, elindeki güce aldanarak kendi ve aşiretinin sonunu hazırlamış, Şah Abbas'a ve diğer aşiretlere karşı takındığı tavırlarla nefretleri üzerine çekmiştir. En sonunda Şah, emir vererek nefret ettiği bilinen Ustacalu taifesinin reisi ve Nâibü's-saltana olan Mürşit Kuli Han'ı 3 Ağustos 1588 Perşembe gecesi öldürtmüştür.³⁵ Şah, ayrıca Han'ın tüm yakınlarını da aynı akıbete uğratmıştır. Böylece Şah Abbas'ın saltanatının ilk yıllarında Ustacalular ağır bir darbe yemiş oldular. Şah Abbas'ın Ustacaluları dağıtmasından sonra bazı oymaklar Şamlu'ya katılmış ve Şah'ın devlet idaresinde önemli vazifeler almışlardır. Fakat üstte bahsettiğimiz Çakırlı ve Karamanlı oymakları bağımsız kalmışlardır.³⁶

Oruç Bey Bayat, Ustacalular hakkında “onların baş aşiret olduklarını zira Şah'ın gözde hizmetkârlarının bu aşiretten çıktığını ve her daim büyük ve şerefli mevkilerde bulduklarını” söylemektedir.³⁷ Tabii bu görüş Şah Abbas'ın indirdiği darbeden öncesine ait bir görüştür. Şah Abbas'tan sonra Ustacalu aşiretinin etkisi son derece azalacaktır.

Sonuç

16. yüzyılda Safevi Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Anadolu'dan İran'a yoğun bir Türk göçü yaşanmıştır. Ak Koyunlu, Kara Koyunlu ve son olarak Safeviler zamanında vuku bulan bu göç hareketi sebebiyle Doğu Anadolu'da Türk nüfusu azalmış ve Azerbaycan ile İran'da Türk nüfusu artmıştır. Ak Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın başkenti Diyarbakır iken daha sonra devletin merkezi Tebriz'e nakledilmiştir. Bu da Uzun Hasan ve maiyetindeki Türk kitlesinin Azerbaycan ve İran havalisine göçüne sebep olmuştur. Ak Koyunlu mirası üzerine kurulan Safeviler de ilk başkentleri olan Tebriz'i daha sonraları Osmanlı akınları sebebiyle önce Kazvin'e ve daha sonra Şah Abbas devrinde Farsların yoğun olarak yaşadığı İsfahan'a nakletmişlerdir. Böylece bir Türkmen devleti olan Safevilerin başkenti, Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerden alınarak merkezî İran'da Farsların yoğun olarak yaşadığı bir şehre alınmıştır. Bu da devletin bir eksen kaymasını göstermektedir. Bu süreç, devletin

³² Abdülatif Kazvinî, **Safevi Tarihi**, Çeviren: Hamidreza Mohemmednejad, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2011, s. 56

³³ R. Tapper, **a.g.e.**, s. 89, 90, 91

³⁴ R. Tapper, **a.g.e.**, s. 138

³⁵ Nasrullah Felsefi, **Zendegâni-i Şah Abbas-ı Evvel**, Tahran, Çâp-ı Keyhan, 1334, c. I., s. 146

³⁶ R. Tapper, **a.g.e.**, s. 138

³⁷ Oruç Bey Bayat, **a.g.e.**, s. 45

işleyişinde Türkmenlerin etkinliğinin azaltılarak Farsça'nın ağırlığının hissedilmeye başlandığı bir İran devleti olma süreci ile paralel olarak değerlendirilmelidir.

16. yüzyılda Türkmen aşiretlerin yoğun olarak Safevi ülkesine göçmeleri hadisesi İran coğrafyasında Türk etkisini ve izlerini kuvvetlendirmiştir. Resmi yazışmalarda Farsça kullanılmakla birlikte Safevi ordusunda ve sarayında Türkçe konuşulmuştur. Bunu Batılı seyyahlar dikkatlice gözlemlemişlerdir. Ayrıca bu aşiretler sayesinde İran coğrafyasında - yoğun olarak Batı ve Kuzey İran olmak üzere- Türkçe en önemli dil mertebesine yükselmiştir.

16. yüzyılda İran coğrafyasında güç kazanan Türkmenler, Safevi Devleti'nde etkin olarak rol oynamışlar ve devletin yönetiminde ortak olmuşlardır. Fakat merkezi otoriteyi sarsan hâkimiyet kurma mücadeleleri, Safevi Devleti'nin zayıflayıp doğuda Özbek ve batıda da Osmanlı akınlarına maruz kalmalarına sebebiyet vermiştir. Bu durumu anlayan Safevi şahları da Türkmenlerin etkinliğini azaltıp alternatif güç arayışı içine girmişlerdir. Böylece Şah Abbas ile birlikte Kızılbaş Türkmen aşiretlerine darbeler indirilmiş ve zorunlu olarak yerleri değiştirilmiştir. Aşiretlerin bu şekilde yer değiştirilip dağıtılması hadisesi devlet içinde Türkmen etkisinin ağırlığının azalmasına yol açtığı gibi İran coğrafyasında Türkçe'nin de etkinliğine darbe vurmuştur.

KAYNAKÇA

- ABDÜLLATİF KAZVİNÎ, **Safevi Tarihi**, Çeviren: Hamidreza Mohemmednejad, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2011
- Anonim, **Târih-i Kızılbaşân**, Yayına Hazırlayan: Mir Hâşim Muhaddis, İntişârât-ı Behnam.
- ÇAY, Abdulhâluk, “Safaviler-Avşarlar-Kaçarlar”, **Tarihte Türk Devletleri**, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1987, C. 2, s. 565-566
- DEMİRTAŞ, Faruk, “Bozulus Hakkında”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1949, Sayı 1, s. 7, s. 29-46
- ERDEM, İlhan, “Ak Koyunlu Devletini Meydana Getiren Aşiretler”, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, VI, İzmir 1991, s. 243-265
- FELSEFÎ, Nasrullah, **Zendegâni-i Şah Abbas-ı Evvel**, Tahran, Çâp-ı Keyhan, 1334, C. I.
- HOCA SADEDDİN EFENDİ, **Tâcü't-Tevârih**, Yayına Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979, C.3
- İDRÎS-İ BİDLÎSÎ, **Selim Şah-nâme**, Yayına Hazırlayan: Hicabi Kırlangıç, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001
- İSKENDER BEY TÜRKMEN, **Târih-i Âlem Âra-yi Abbasi**, Haz. İrec Afşar, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran, 1387
- ORUÇ BEY BAYAT, **Don Juan Of Persia: A Shi'ah Catholic (1560-1604)**, Çev: G. Le Strange, Great Britain, 1926
- ÖZBARAN, Salih, **Portekizli Seyyahlar**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007
- SÜMER, Faruk, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999
- SÜMER, Faruk, “Safevi Tarihi İle İlgili İncelemeler”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Aralık 1990, Sayı: 69, s. 9-32
- ŞAH TAHMASB, **Tezkire-i Şah Tahmasb**, Çeviri: Hicabi Kırlangıç, Ankara Yayınları, 2001
- ŞİRAZÎ, Abdi Bek, **Tekmiletü'l Ahbâr**, Yayına Hazırlayan: A. Nevâî, Neşr-i Ney, Tahran, 1329
- TAPPER, Richard, **İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler**, Çev: F. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004
- TEKİNDAĞ, Şehabeddin, “Teke-Eli”, **İslâm Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, C. 12/1, s. 124-128
- YAHYA BİN ABDÜLLATİF KAZVİNÎ, **Kitâb-ı Lübbü't-Tevârih**, İntişârât-ı Bünyâd ve Gûyâ, 1363.